

ARAŞTIRMA MAKALESİ
(Research Article)Duygu Kocabaş Atılğan¹,
Orcid: 0009-0005-7954-3255¹Lecturer (PhD), Bakırçay University,
Press, Public Relations and Promotion
Coordination Office, İzmir, Türkiye**Sorumlu Yazar (Corresponding Author):**
Duygu KOCABAŞ ATILGAN
duygu.atilgan@bakircay.edu.tr**Anahtar Kelimeler:**Osmanlı'da yasaklar, Osmanlı kadın
giyimi, Osmanlı kadını, Osmanlı kadın
hareketi, Osmanlı batılılaşması**Keywords:**Prohibitions in Ottoman, Apperal of
Ottoman Woman, Ottoman Woman,
Ottoman Woman's Movement,
Westernization of Ottoman**Batılılaşma Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı Kadın Giyim Kuşamında Yasaklar**

Prohibition in Ottoman Women's Clothing from the Westernization to the Republic

DOI: 10.54976/tjfdm.1373124

Alınış (Received): 09.10.2023**Kabul Tarihi (Accepted):** 18.12.2023**ÖZ**

Batılılaşmanın etkisiyle tanıştığı yeni düzen, Osmanlı kadını alışıktığı yaşam tarzından farklı bir hayatla tanıştırmıştır. Kendilerini merak eden batılı seyyahlarla iletişim kuran Osmanlı kadını, olağan yaşamlarında karşılık bulan değişimlerle anılmaya başlanmıştır. Bu değişim, sadece giyim kuşam konusundaki farklı taleplerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal hayatta var olma isteği olarak da kendini göstermiştir. Ataerkil bir yapıya sahip olan Osmanlı'da, dini inançlara uygun olmadığı gerekçesiyle kadınların giyim tarzı ve yaşam biçimi üzerine pek çok yasak getirilmiştir. Bu yasaklarla kadına olan baskıyı artırarak, yeniliklere olan ilgiyi engellemek amaçlanmıştır. Dini inançların yanı sıra ekonomik ve sosyokültürel faktörler de bu yasakların getirilmesinde önemli rol oynamıştır. Yasakların çoğalmasıyla birlikte üzerindeki baskıyı daha çok hissederek Osmanlı kadını, yaşadığı hayatı sorgulamaya başlamış ve kendini keşfetme yolunda bir adım atmıştır. Kadınlar bir araya gelerek toplumda bir farkındalık oluşturmuş ve böylece kadın meselesi tartışılması gereken önemli bir konu olarak gündeme gelmiştir.

Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Öğretim Üyesi Füsün Özpulat danışmanlığında hazırlanan "18. ve 19. Yüzyıl Osmanlı Kadın Giyim Kuşamında Yasaklar" adlı sanatta yeterlilik tezinden türetilmiştir.

ABSTRACT

By the effect of westernization, Ottoman female, who introduced a new order instead of the familiar one, began to hear interest whether the new was. This interest shadowed out not only by the requests that was differentiated about the subject of apparel, but also by the need for presence of woman in social life. Several bans devoted to women's apparel and life style on account of the fact that not obeying the religious rules were put in Ottoman Empire in which was formed around a paternalistic mentality. Thus, it was intended to eliminate the interest to reform by increasing the influence on women. As well as the religious faith, definite issues related with economical and sociocultural properties were known as deterministic factors. Ottoman woman, felt much pressure by the increase of the prohibitions, began to question and took a concrete step about self knowledge. An awareness was created by lialising and thus it was provided to move up the women subject as to be discussed.

The article was prepared under the supervision of Dokuz Eylül University, Fine Arts Institute Faculty Member Füsün Özpulat, "18. It was prepared based on the proficiency in art thesis titled "And Prohibitions in 19th Century Ottoman Women's Clothing".

Kaynak gösterimi: Atılğan D.K., (2024). Batılılaşma Döneminden Cumhuriyet'e Osmanlı Kadın Giyim Kuşamında Yasaklar. *Turkish Journal of Fashion Design and Management (TJFDM)*, 2024, 6(2), 97-120, doi: 10.54976/tjfdm.1373124**How to cite:** Atılğan, D.K., (2024). Prohibitions in Ottoman Women's Clothing from The Westernization to The Republic. *Turkish Journal of Fashion Design and Management (TJFDM)*, 2024, 6(2):97-120, doi: 10.54976/tjfdm.1373124

Giriş

Yasak, Moğolca düzenlemek, nizam vermek, kanun yapmak anlamında bir kökene sahip olsa da günümüzde yapılmaması gereken, yapıldığı taktirde ceza ile sonuçlanan eylemler anlamına gelmektedir. Toplum ve yasak kavramları bir arada düşünüldüğünde yasakların iktidarın halk üzerine korku salarak baskı kurması, zorlayarak o eylemin yapılmamasını sağlaması olarak nitelendirilebileceği görülür. Bir diğer deyişle yasak, yasaklayanın yasaklanan üzerinde baskı oluşturma, onu kontrol etme aracıdır. Böylelikle de yasaklayan gücünü, ihtişamını perçinler ve yasaklanana bunu kabul ettirir. Bu durum yasak uygulayan güçlerin çıkarlarına öncelik veren bir sistemdir. Pek çok konuda uygulanabilen bu yasaklar toplumun o dönemki yapısı hakkında fikirler verebilmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son 200 yılında, kadının toplumsal yaşamdaki yeri, giyim kuşam zevklerindeki batıya dönük değişimleri, kadının dış görünümünü değiştirmeye başlamıştır. Değişim yalnızca dış görünüm ile sınırlı kalmamış, düşünce yapıları da değişikliğe uğrayarak kadınlar arasında dilden dile konuşulup yayılmaya başlamıştır. Bu değişim şeriat ile yönetilen bir toplum olan Osmanlı İmparatorluğunda hoş karşılanmamıştır. Kadının toplumsal yapısında gerçekleşecek bir yozlaşma korkusu kadının kontrol altına alınması gerekliliğini doğurmuş ve kontrol mekanizması olarak yasaklar gündeme gelmiştir Osmanlı Dönemi kadın giyim kuşamı, kadın giyiminde uygulanan baskı ve yasaklar ışığında cinsiyet rollerinin oluşması ve kadının o dönemdeki kimliğinin şekillendirilmesi açısından önem teşkil etmektedir.

Bu noktada 18. ve 19. yüzyıllarda sadece kadın giyim kuşamında uygulanan yasakların toplumdaki kadın-erkek ilişkileri açısından ışık tutucu olacağı düşünülmektedir. Bu makalede Osmanlı döneminde toplumdaki cinsiyet rollerinin kullanılan giysilere yansması ve giysilerle oluşturulan baskının o dönemki sonuçları irdelenecektir. Osmanlı kadınının batıdan aldığı, almak istediği öğeleri, yaşayışlarını ve giyim kuşamlarını konu alacak olan makalenin, bu vesileyle, Osmanlı İmparatorluğunun gerileme ve çöküş dönemindeki bunalımına, toplumsal yaşamına ve aynı dönemde Batı uygarlıklarının gelişimine ve sıkıntılarına da ışık tutacağı düşünülmektedir.

Osmanlı-Batı Etkileşimi

Kuruluşundan 16. yüzyılın sonlarına kadar sürekli yükselen bir ivmeyle varlığını ve mevcudiyetini güçlendirmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, 16. yüzyılda en parlak dönemini yaşamıştır. Kuruluşundan en güçlü olduğu döneme kadar, halkın yaşam düzeyi diğer uygarlıklarla kıyaslandığında, rahat ve ferah olmasıyla dikkat çekmektedir. Her açıdan diğer ülkeler tarafından takip edilen İmparatorluk, zamanla cehalet, yanlış yönetim stratejileri, devlet merkezinde yaşanan bozukluklar sebebiyle çağın gerisinde kalmış ve bu aksaklıklar şehir merkezlerinde ve taşrada yaşayan halka yansmıştır.

Kuruluş ve Yükseliş dönemlerinde yaşanan ferah ve sağlıklı düzen yerini yolsuzluklara, iç çatışmalara ve huzursuzluklara bırakmış; devlet eski saygınlığını ve gücünü yitirmiştir.

Batılı ülkelerce pek çok kapının anahtarı olan ve kabul gören yenilik Osmanlı İmparatorluğu tarafından hoş karşılanmamıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'na göre hayatın kanunu; değişimde değil, düzende saklıdır. Korunması gereken değer dengedir, evrim ya da ilerleme değildir (Berkes, 2011). 18. yüzyıla kadar bu inanışla gelen Osmanlı İmparatorluğu idaresi, yüzyılın başlarından itibaren Batılı dünya ülkelerinin gerisinde olduğunu fark ederek aralarında meydana gelen seviye farkını geleneksel kurumları diriltmek, güçlendirmek ya da korumak yerine Batı'ya yönelerek, Batılılaşarak kapatmayı tercih etmiştir (Faroqhi, 1997). Bu eğilim devletin gücünü desteklemek kadar teknolojik ve ekonomik kalkınmanın gerekliliğini de kapsamaktadır (Berkes, 2011).

Batılılaşma adına atılan pek çok adım yurtdışına gönderilen elçilerin gözlemlerinden hareket edilerek kurgulanmıştır. Bu gözlemler sonucunda Osmanlı batıyı tanıırken, batı da Osmanlı'yı tanımaya başlamıştır. Bu yüzden 18. yüzyıl, Osmanlı'ya yapılan seyahatlerin arttığı bir dönem olma özelliği taşır. Pek çok batılı gezgin, Osmanlı'nın gizemli havasını analiz edebilmek için İstanbul'a gelir ve çeşitli seyahatnameler yazarak doğu kültürünü araştırma çabasına girmiştir. Türköri olarak da bilinmekte olan bu etkilenme Batı'nın Osmanlı üzerindeki etkisiyle kıyaslanamayacak boyutlarda olsa da etkileşimin çift taraflı olduğunun bir kanıtıdır. (Germaner, 1996) Bu süreçte Osmanlı kadınları o güne kadar şahit olmadıkları özgüvene, özgürlüğe ve olanağa sahip kadın seyyahları takip etme imkânı bulmuştur. Bu kadınlarla birlikte yaşam şartlarını sorgulayarak, kendilerini batılı hemcinsleriyle kıyaslamaya başlamışlardır. Bu kıyaslama giyim kuşam, eğitim, çalışma hayatı ve sosyal hayatta kendilerine yer arama gibi konularda karşılık bulmuşsa da gerçekleştirilmeleri çok da kolaylıkla sağlanamamıştır. Çünkü şeriata göre kadın iffetini ve namusunu örtünerek ve toplumsal hayatta görünmeyerek kanıtlamalıdır. İdeal olanı kadının toplumsal hayatta dikkat çekmemesidir. Kadın, dikkat çekmemek adına özellikle dış giyim kuşamında vücut hatlarını gizleyen kıyafetler giyer, dikkat çekmeyen renklerde alışlagelmiş kumaşlar tercih eder ve süsten uzak dururdu.

Batılılaşma hareketlerinin etkisiyle değişmeye başlayan Osmanlı kadın kimliği Lale Devri'yle sosyal hayatta kendisine yer aramış, giyim kuşamlarında gerçekleştirdikleri ufak değişikliklerle parklarda, pikniklerde boy göstermek istemişlerdir. Kadın dış görünümünde gerçekleşmeye başlayan değişimlerin yanı sıra sosyal hayatta kendilerine yer edinme istekleri Osmanlı idaresi tarafından aşırı bulunup tepki görmüştür. Özellikle 18. yüzyılda kadınların sokağa çıkması ve giyinmesiyle ilgili daha da ileri gidilerek bir dizi ferman çıkarıldığı bilinmektedir. Söz edilen fermanlarda dışarı çıkmalarını engellemek için kadınların gidebildiği nadir yerlerden biri olan dikiş, nakış dükkânlarının bu anlayış sonucu kapatıldığı bilinmektedir (Faroqhi, 1997).

Batılılaşma Döneminde Osmanlı Kadını Giyim Kuşamında Yasaklamalar

Ev dışında çok sıkı bir kontrol altında olan kadın, ev içinde daha özgür bir giyim tarzına sahiptir. Zira ev içinde sadece kendi mahremi tarafından görülebildiği için çok da müdahale edilmesine gerek yoktur. Dışarı çıkmasına çok sıcak bakılmayan ama çıktığı zaman da dikkat çekmemeye özen gösteren kadın, ev içinde de katmanlar halinde giyinmektedir. Bunlardan ilki iç giyim olarak nitelendirilebilecek şalvar ve gömlekten oluşmaktadır. Üzerine ikinci bir katman olan entari, hırka, cepken, ceket ya da kaftan giyilmektedir. Etekleri yerlere kadar uzanan entariler belden aşağı doğru bollaşarak üç parçalı ya da iki parçalı yırtmaçlara sahiptir. Düğmeli olan modellerde giyen kişinin statüsüne göre elmas ya da altından yapılmış mücevher şeklinde düğmeler kullanılmaktadır. Yine mücevherlerle süslenmiş ya da som altından yapılmış kemerler ya da kuşaklar entarinin üzerinden takılarak kadınların bellerini süslemektedir. (Davis, 2009). Ev içinde bu şekilde giyinen Osmanlı kadınının, dışarıda dikkat çekmemesi adettendir. D'ohsson bu konuda izlenimlerine dayanarak kadınların nadiren evden çıktıklarını, dışarı çıkmaları gerektiğinde ise tüm vücutlarını örten, uzun ferace giydiklerini belirtmiştir. Kış aylarında yünlü, yaz aylarında ise ipekli kumaşlardan üretilen feraceler, önden açık, kolları ve bedeni geniş, yakaları omuzlara kadar uzanan bir giysi çeşididir. Ellerini feracelerinin de içinde gizleyen kadınların yüzünü de örten iki kat müslin yaşmak ile bu kadın dış giyimi tamamlanmaktadır. İlk tül burun ortasından başlayarak göğsü kapatır ve göbeğe kadar iner. İkinci tül ise başın tamamını kaplar ve gözkapaklarına kadar uzanır. Bu iki tül, birlikte düzenlenerek sadece gözlerin görünmesini sağlar (D'ohsson, 1970).

Batılılaşmanın etkisiyle kadın giyiminde bazı farklılık arayışlarının başladığına değinilmiştir. Giyimdeki değişim ve kadınların yeni taleplerini okumak için dönemin terzi kayıt defterleri de incelenebilir. Terzi defterleri daha çok saray ve çevresinde yaşayan soylu kadınların talepleri doğrultusunda hazırlandığı için genel olarak saray kadınındaki değişimi gözler önüne serecektir. Terzi defterleri Hülya Tezcan başta olmak üzere Selma Delibaş, Serap Yılmaz, Cengiz Epik ve Selin İpek gibi araştırmacılar tarafından incelenmiş ve bu konuda yaptıkları araştırmalar yayımlanmıştır (İpek, 2009). Saray kadınları kalfalar aracılığıyla taleplerini terzilere iletmış ve bu taleplerini detaylı olarak bir kâğıt üzerinde açıklamışlardır. Bu yüzyıla kadar saray kadınlarının, yalnızca saray terzilerinin diktiklerini giyme geleneği bozulmuş ve artık dışarıdaki terzilere de taleplerini iletebilir olmuşlardır. Bu defterler aslında Osmanlı kadınının ne şekilde değiştiğini kanıtlar niteliktedir. Çünkü defterler incelendiğinde talep edilen giysi modellerinin, kumaşlarının, aksesuarlarının hep Avrupa kadınlarının giyim kuşamına benzer nitelikte olduğu görülmektedir (İpek, 2009). Saray kadınlarının yanı sıra saray çevresi ve varlıklı kadınlar tarafından gelen talepler üzerine terziler bu tarz giysiler üretmeye başlamışlardır.

Resim 1. Topkapı Sarayı Arşivlerinde Bulunan Sipariş Sayfaları, 1870'li Yıllar (Koç ve Koca, 2009)

Figure 1. Order Pages in the Topkapı Palace Archives, 1870s

Resim 1.'de bulunan görseller 19. yüzyılda kadınların terzilere verdiği sipariş belgelerini göstermektedir. Topkapı sarayı arşivlerinde bulunan belgelerde Paris modasına ait giysilerin görsellerinin yanına iliştirilmiş el yazısı detay bilgileri ve bir de kumaş örneği bulunmaktadır. Terziye verilen talimatlarda şu ifadelere rastlanır:

“Renginde güzel atlas ile bu figürlerin kutu ve kıyafetinde olarak bir kat elbise dahi tanzim olunsun. Bu tekinde yalnız arka eteği uzun olduğu halde ön eteksiz olacaktır. Nizamı dahi kendisinden işli olsun” (Koç ve Koca, 2009:555).

Ev içi kıyafetlerinde bu tarz değişiklikler olurken ev dışı giysilerinde de benzer değişiklikler yaşanmaktadır. Osmanlı kadını, Avrupalı kadınları gördükçe dışarı çıkarken harici olarak giydikleri ferace ve çarşaf ile baş ve yüz aksesuarı olarak kullandıkları yaşmak ve peçelerde değişiklikler yapmaya başlamışlardır. Bu farklılıklar giysilerin etek boylarının kısalması, vücuda oturan, renkli modellerin talep edilmesi şeklinde açıklanabilir (Kıranlar, 2007). Osmanlı dönemi fotoğrafları incelendiğinde en belirgin farklılaşmanın kadınların yaşmaklarında gerçekleştiği görülmektedir. Artık saydam bir şekilde kullanılan yaşmak gizlemekten çok kadın yüzünü vurgular niteliğe sahiptir. Katı kurallar çerçevesinde belirlenmiş olan giyim konusuna alternatif çözümler üretme çabası içinde olan kadın, sadece gözlerin açıkta kalması gerektiğini bilmekte ve bunu uygulamaktadır. Ancak ince kumaşla uyguladığı için hem kendi modasını yaratmış hem de kurallara uymuş olmaktadır. Ancak kadınların klasik tesettür kurallarını esneterek kendi modalarını yaratma çabaları toplumda büyük tepkilerin doğmasına sebep olmuş, diğer kadınlara da örnek olabileceği düşünülerek bir dizi önlem alınması gündeme gelmiştir. Her önlem kadının kendi modasını farklı yollarla yaratma çabasıyla sonuçlanmıştır. Yapılan araştırmalar ışığında kadın giyimini baskı altında tutan yasakların çokluğu ve sıklığının, kadının kendi modasını yaratmak adına farklı yollar bulma çabasından kaynaklandığı söylenebilir.

19. yüzyılın sonlarına doğru kadın için örtünme geleneğinin estetik olma kaygılarıyla birleşip bir süs olgusuna dönüşmeye başladığı söylenebilir. Kadınlar için örtünme geleneği hala devam etse de, modern yaşamın moda anlayışı, örtünme zorunluluğunu dini bir emir olmaktan çıkararak bir çeşit süslenme şekline dönüştürmüştür. Ferace ve yaşmak gibi örtünme unsurları, giderek modanın süslenme malzemelerine dönüşmüş ve kadın yüzü, dini mahremiyetin perdesi arkasından yavaşça gün yüzüne çıkmaya başlamıştır (Bulut, 2008).

Özellikle İstanbul ve çevresinde peçelerin gittikçe daha şeffaf kullanılmaya başlanması amacının değiştiğine kanıt niteliği taşımaktadır. Burada amacın gizlenmekten çok vurgulamak olduğu düşünülmektedir. Resim 2.'de Abdullah Frères'in objektifinden İstanbullu bir kadın görülmektedir. Sokak giyimiyle poz vermiş olan kadının kullandığı peçenin şeffaflığı bütün yüzün görülebilmesine olanak sağlamaktadır. Hatta şeffaflık boyun çevresinde kullanılan inci kolyeyi de apaçık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Resim 2. İstanbullu Kadın, Abdullah Frères, 1880 (Özendes, 1999)

Figure 2. *Woman from Istanbul, Abdullah Frères, 1880*

D'ohsson İstanbul ziyaretleri sırasında sokaklarda, zaptiye memurlarının kadınlara sert uyarılarda bulunduğu ve bazen uzun veya farklı şekillerdeki geniş yakaları yırttığına sıkça şahit olduğunu belirtmiştir. Ardından bu kadar katı uygulamaların Avrupalılar için şaşırtıcı olduğunu ancak, yönetimin gelenek ve görenekleri sürdürmek amacıyla sürekli halkı denetlediği bir ülkede ve buna alışkın olan insanlar arasında, durumun olağan karşılandığını da eklemiştir (D'ohsson, 1970).

D'ohsson'un ifadesinden, batılılar tarafından kadınların bu tarz yasaklarla bastırılması ve ceza uygulamaları yadırganıyorken, Osmanlı halkının çok da yadırgamadığı sonucu çıkarılabilir. Kurulan bu baskı ile toplum önünde şiddet gören ve aşağılanan kadının utanarak bir daha bu şekilde giyinmesini önlemek amaçlanmıştır. Hatta Osmanlı

kadınının değişeceği ve kontrol edilemeyeceği korkusu konu ile ilgili yasal düzenlemeler yapılmasına bile neden olmuştur. Amaç “eski ataerkil ideolojiyi yeni koşullara uygun bir şekilde yeniden üretmektir”. (Berktaş, 2002) Baskı ve şiddet unsurlarının kullanılmasıyla kadınların bazı kıyafetleri giymeleri yasaklanırken, bazı sosyal özgürlükleri de çeşitli fetvalarla kısıtlanmıştır. Çünkü kadın kimliğinin değişmesinin erkek kimliği üzerinde zayıflatıcı bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Geleneksel erkeklik, kadının erkekten daha aşağıda olduğu varsayılan bir dengeyle şekillenir. Fatmagül Berktaş'ın deyimiyle kadının özgürleşme adına attığı her yeni adım erkeklerin kendini daha az erkek hissetmesine neden olur. Bu da geleneksel erkek imgesinin yıkılmasını tetiklediği için erkek iktidarının temellerini sarsmaktadır (Berktaş, 2002). Bu tehdidi ortadan kaldırmanın en etkili yolu da kadını kontrol altına alarak, olması öngörüldüğü normlarda hareket etmelerini sağlayıp geleneksel ideal kadını yaratmaktır. Bu da her türlü ideolojik araç ile kadın üzerindeki denetimi sıkılaştırmaktan ve kontrol etmekten geçmektedir. Bunlardan bazıları; eski tarzın dışındaki giyim kuşam ile sokağa çıkmak, kayık ile seyahat etmek ve arabalarla ya da yürüyerek mesire yerlerine gitmek konularını içermektedirler. 1789'da I. Abdülhamid, kendi el yazısıyla yazdığı bir fermanda şu şekilde buyurmaktadır:

“Mecmü iskelelere tembih edesiniz, bu günden sonra karılar yağlı kayığa binmesin. Ve hangi kayıkçı yağlı kayığa karı bindirir ise katlederim ve kayığı batırırım. Hem Müslüman karıları Frenk işi şemsiye ile geziyorlar, tembih edesin. Hele ben kimi görürsem öldürürüm. Bir sıkı tembih edesin. Hem İstanbul'da Çingeneler sokaklarda çalıp çığırırılar imiş. Tembih edesin, çalıp gezmesinler. Bu yazdıklarımın birini bundan sonra duyar işitir isem sizi tekdir ederim.” (BOA, Hatt-ı Hümayun, nr. 9735, (1204/1789)

Benzeri yasaklamalar ile kadının alışlagelmiş konumuna geri çekilmesi amaçlanmıştır. Kadının genel olarak kafeslerin arkasında gözlerden uzak kalmak zorunluluğunun yanı sıra dışarı çıkma durumunda nasıl hareket edecekleri, nasıl giyinecekleri, nasıl peçe takacakları, kullanacakları aksesuarlar gibi küçük detayların dahi kararlaştırıldığı fermanlar yayınlandığı bilinir (Benazus, 2010).

Batılılaşma çalışmalarının başlamasından önce dışarıya kısmen kapalı bir hayat süren kadın başka bir alternatifin olabileceğini düşünmeden koyulan kurallara itaat etmektedir. Kadın batıyla ilişkilerin artmasıyla birlikte üzerlerindeki baskının “baskı” olduğunu fark edip bir insan olarak kısıtlanmış bir hayatın ve tutsaklık yaşamının sorgulanması evresiyle karşı karşıya gelmiştir. Kadın bu evreden sonra, yasakları çiğneme noktasına gelecek ve duygusal dürtüleriyle hareket edip özgürlük arayışı içine gireceklerdir. Muhafazakâr kesimler tarafından sürekli itirazlarla karşılaşılan bu durum, kadın kimliğinin korunması sonucunu doğurmuştur ki bu amaçla kadın giyim kuşamına yönelik çıkarılan yasakların baskısı arttırmıştır. Bu yasaklar toplumsal düzen içinde kadının rolünü de sorgulatan bir niteliğe sahiptir.

Sultan III. Ahmet döneminde, Sadrazam Damat İbrahim Paşa tarafından 1726 yılında çıkarılan 'kadınların açık saçık gezme yasağı olarak anılan fermanında şöyle buyrulur:

“İstanbul kadısına ve Yeniçeri Ağasına ve Bostancıbaşı Ağa’ya;
İstanbul memleketimizin yüzü suyu, ulema, sulaha ve üdeba beldesidir. Halkının da günlük kılık kıyafetlerinin Şeriat emrine uygun olması devlet namusu gereğindedir. Fakat harpler yüzünden çok mühim işlerle uğraşırken bu husus ihmal edilmiştir. Bazı yaramaz kadınlar bunu fırsat bilip sokaklarda halkı baştan çıkarmak amacıyla aşırı süslenmeye başlamışlardır. Yeni biçimlerde çeşitli esvaplar yaptırarak, Hıristiyan kadınları taklit ederek başlarına acayip serpuşlar geçirdiler. Nice utanç verecek biçimler çıkarıp namus edebini tamamen ortadan kaldırdılar. Birbirinden görerek bu hal namuslu kadınlar arasında da yayıldı. Kadınlar bu yeni çıkma esvaplardan yaptırımları için kocalarını zorlamaya başladılar. Zenginler bu yüzden para harcayarak israf ile günahkâr oldular. Kudreti olup da kadınlarının isteğini yerine getirmeyenlerin de evlerinde geçim tadı kalmadığı öğrenildi. Bundan böyle kadınlar bir karıştan büyük yakalı ferace, üç değirmiden fazla baş yemenisi ile sokağa çıkmayacaklardır. Feracelerde süs olarak bir parmaktan enli şerit kullanılmayacaktır. Bu yasakları dinlemeyecek olan kadınların sokakta yakalarının kesileceği ve esvaplarının yırtılacağı ilan olunsun. Dinlememekte ısrar edenler yakalanıp başka şehirlere sürüleceklerdir. Bunu mahalle imamlarına kesin olarak bildiriniz. Bu yasakları dinlemeyen terziler ve şeritçiler de ayrıca şiddetle cezalandırılacaktır. Yasakların tatbikinde ihmaliniz görülürse siz de şiddetle ceza göreceksiniz” (Koçu, 1967: 8-9).

Ahmet Refik Altınay tarafından Türkçeleştirilmiş olan fermanında özellikle İstanbul kadınına pek çok açıdan baskı kurulması hedeflenmiştir. Çünkü İstanbul Osmanlı'nın kimliğini oluşturan bir vitrin niteliği taşımaktadır. Saray ve çevresinin kontrol altında tutulması Osmanlı'nın batıya dönmeye çalışan zihniyetinin değişmeyen yüzünün göstergesi olacaktır. Bahsi geçen giysilerin *yaramaz* kadınlar tarafından giyildiği vurgulanmaktadır. Bu ifade altında yaramaz olmayan bir kadın bu tarz giysiler giymez mesajı algılanmaktadır. Metnin devamında yaramaz olmayan kadınlar bu tarz giysi giymek istese dahi kocalarının izin vermeyeceği hatta bu durumun ailenin temellerini sarsabilecek sorunlara neden olabileceği, bu sorunların ayrılmalara bile sebebiyet verebileceği ifade edilmiştir ki bu hem erkeklere hem de kadınlara yönelik mesajlar içeren bir ifadedir. Zira Osmanlı gibi dini kurallarla hareket eden bir toplumda boşanmak hoş karşılanmadığı gibi, kadın için de geçim sıkıntısı, toplumdaki dışlanma gibi anlamlara da gelebilmektedir. Ayrıca erkeğin karısının bu tarz giysi giymeyi düşünmesi halinde izin vermemesi gerektiği mesajı da hissedilmektedir. Bunun yanı sıra fermanında bütün detaylarıyla kadın giyiminin nasıl olması gerektiği betimlenmiş ve her şeye rağmen bu kurallara uymayan kadınların ve hatta bu giysileri üreten terzilerin, şeritçilerin ne şartlar altında cezalandırılacakları ile ilgili detaylı bilgilendirme yapılmıştır.

Ev içine müdahale edilemediği için bütün yasaklamalar ve bu yasakların uygulanması sokaklardan takip edilmektedir. Sokaklarda şahit olunan bu gibi durumlar halkın üzerindeki baskıyı arttırmakla beraber, bu şekilde giyinmek isteyenleri caydıracak nitelikte sonuçlar doğurabilmektedir. 18. yüzyıl boyunca İstanbul'da yaşayan D'ohsson

(1970) bu yasaklamaların pek çoğuna şahit olmuş ve sokakta yaşananları kaleme almıştır. Batılı bir diplomat ve tarihçi olarak kadınların kurallara yeterince uyduğunu düşünse de sıklıkla sokaklarda kadınlar polisler tarafından yasaklara uymadıkları gerekçesiyle uyarılmaktadır. Bir kadın ister müslüman isterse gayrimüslim olsun hem davranış hem de giyim kuşam açısından edebe uygun görünmeli ve kurallara riayet etmelidir. Arada yenilenen yasaklar tellallar aracılığıyla duyurulmakta olup bu yasaklara uymayan ya da ihlal etmeye çalışan kadınlar sokak ortasında hakarete uğramaktadırlar.

Arada bir yasakların tazelenmesi Osmanlı kadınlarının zamanla bu yasaklara saygılarının kalmadığı sonucunun çıkarılmasına neden olmaktadır. Yani yasaklar bir süre kadınlar üzerinde etkisini korurken, zaman içinde hükmünü kaybetmektedir. Bu durum yasakların yenilenme ve hatırlatılma gereği hissedildiği düşüncesini kuvvetlendirir.

Bu yasaklamalar kadınların giyim kuşam zevklerini yasaklayıcı ya da sınırlandırıcı ifadeler içeriyorken, bazen de giyim kuşam zevklerinin ve toplum içinde bu kıyafetlerle görünmelerinin sonucunda ceza niteliği de taşıyabilmektedir. Sultan I. Mahmut'un padişah olduğu dönemde 1751 yılında Bostancıbaşı Ağa adına çıkarılan bir fermanla şöyle buyrulur.

"Bahar mevsimi geldi. Kadınların bazıları gezme bahanesi ile Üsküdar'dan Kasıklı, Bulgurlu, Çamlıca, Merdivenköy ve çevresine, bazılarının da Beykoz'dan Akbaba, Dereşeki, Yüşa denilen yerlere arabalarla gidip açık saçık dolaştıkları, çeşitli iğrençlik ve rezaletlere cesaret ettikleri sözlerine inanılır kimselerden haber alındı. Bundan böyle kadınların oralara arabalarla gitmeleri yasaktır. Ciden kadınlar ve kadınları götüren arabacılar şiddetle cezalandırılacaktır" (Tuğlacı, 1984: 12).

Burada kadınlara bireysel hareketlerin yalnızca kendilerini değil bütün kadınların cezalandırılmasıyla sonuçlanabileceğinin mesajı verilmektedir. Dışarıya çıkıp nefes alabilecekleri yerlerin kısıtlanması söz konusu olduğundan açık seçik giyinen kadınların hemcinsleri tarafından durdurulmaya çalışması amaçlanmıştır. Ancak bu yasak da diğer yasaklar gibi etkisini uzun süre sürdürememiştir. Bu yüzden 1788 ve 1799 yıllarında ardı ardına iki ferman çıkarılmıştır. 1788'de Abdülhamid kaymakam paşaya hitaben kendi el yazısıyla şöyle buyurur:

"Kaimmakam paşa,

İstanbul avratlarını tebdillerde görüyorum. Ferace ve hotozları gayet beddir. Cümle mahalle imamlarına emir gönderesin, feracelerin yakalarını kayd eylesinler. Ve açık renkler, hazani rengi ve o maküle ferace giymesinler. Ve yaşmaklarını öyle etmesinler. Ve zabıtana tembih edesin öyle karılara rast geldik de hotozunu ve yakasını kessinler. Ben de eğer tebdillerde rast gelirim kestirim" (BOA, Hattı Hümayun, nr.9273, (1203/1788).

Fermanla genel olarak kadınların feraceleri için renk seçimlerinin kötü olduğundan bahsedilse de, asıl sorunun kadının dikkat çekmeye başlamasından kaynaklanmakta olduğu düşünülmektedir. Kadının toplumda görünür hale gelmesi alışılanın dışında renkler tercih etmesi rahatsızlık vermiş ve tekrar standart bir tarza dönülmesi gerektiği

vurgulanmıştır. Bütün bunlara ilaveten feracelerin yaka modellerinde ve hotozlarda farklılıklar da dikkati çekmiş ki fermana bu konuda da bir uyarı iliştilmiştir. Buna dikkat etmeyen kadınlar için toplumda küçük düşürecek bir ceza olan yakaların kesilmesi layık görülmüştür. Bu ferdandan sonra duyulan rahatsızlığın tam anlamıyla geçirilemediği düşünölmektedir. 1789 yılında çıkarılan yeni bir yasağa göre kadınlar artık kayıklara binemeyecek ve batılıları takliden şemsiye taşıyamayacaklardır.

1791 yılında İstanbul'da çıkarılan bir diğer ferman kadınların toplum içinde ilgi uyandırmayacak tavırlarla dolaşmaları gerektiği ile ilgili bir hatırlatma ile başlamaktadır. Özellikle bu dönemde moda haline gelen İngiliz şalisi adlı kumaşın ince olduğu ve bu kumaştan yapılan feracelerin iç gösterdiği gerekçesiyle de yasaklandığı ifade edilmiştir. Bu feraceleri giyen kadınların ev içi giysileriyle dışarı çıkmaktan farklı bir şey yapmadıkları da fermana eklenerek terzilerin bu kumaştan giysi dikmeleri de yasaklanmıştır (Altınay, 1988).

Yine III. Selim zamanında feracelerde açık renk kullanılması ve kumaşların incelmesi hoşnutsuzlukla karşılanmış ve bu hoşnutsuzluk yeni bir ferman ile halka duyurulmuştur. Bir önceki ferdanda da olduğu gibi bu tarz giysi giyen kadınlar kadar kumaşı dokuyan ve satan esnaf, giysiyi diken terziler de cezaya tabi tutulacaktır. Bu cezanın verilmesinin sebebi bu tarz giysilerin üretiliyor olmasının, alınıp giyilmesinin arkasındaki neden olabileceği düşüncesidir. Üretilmediği takdirde kadınlar bu giysilerden mahrum kalacak ve giyemeyeceklerdir.

“Benim vezirim, nisa taifesi çarşı pazarda açık renk feraceler ile gezip edepsizlik ettikleri mesmuu manzurum oldu. Fîmabaad açık renk ferace ve hadden ziyade yaka giymeyip herkesi ırzı edebiyile olması iktiza edenlere tenbih ve terzilere dahi bu makule edepsiz esvapları diktirmeyip, şedid men ve yasağ edesin Bu makule şeylere aralık aralık bakılmak ve yakalar kesilmek ve bazı edepsizleri nefyi bilad eylemek lazımken niçin bakmıyorsun? Hemen kim olursa men ve elbette def eyleyip halkı edebiyile gezdiresin” (Sevin, 1990: 120)

Yine III. Selim zamanında 1789 yılında ilan edilmiş bir ferman Nermin Taylan (2014: 146) tarafından “Osmanlı'da Yasaklar” adlı kitapta şu şekilde aktarılmıştır:

“Kadınlar taifesinin sokaklarda ve pazarlarda çekici kıyafetlerle dolaşmaları öteden beri yasaktır. İngiliz şalisi denilen çuha gayet ince olduğundan, o çuhadan ferace giyen kadınların ferace altındaki vücutları dışarıdan belli oluyor. Kadınların İngiliz şalisinden elbise kestirmeleri evvelce şiddetli bir şekilde yasaklanmıştı. Kadınlar Ankara şalisinden elbise kestirmeye başladılar fakat bu kumaş da ince ve kadınlar dışarı feracesiz gibi çıkmış olduklarından o da yasak edilmişti. Bu arada bazı hayasızların yine Ankara şalisinden ferace kestirdiklerini ve giydiklerini işittik ve gördük. Bu yasağımızın dikkat ve şiddetle tatbikini ve terzilerin Ankara şalisinden de ferace kesip dikmemelerini tekrar emrediyorum.”

Gazetelere verilen ilanlarda da yine kadın kıyafetlerinde uyulması gereken kuralların hatırlatıldığı bilinmektedir. Yazının devamında yine bu tarz giysilerin dikilmeleri

yasaklanmış, dikenlerin cezalandırılacağı bilgisi de eklenmiştir. Tasvir-i Efkâr gazetesinde 1863'te yayınlanan bir ilânda şunlar yer almaktadır:

“Taife-i nisadan bazıları bir müddetten beri seyir yerlerinde ve çarşı ve pazarlarda yollu ve parlak şeylerden ma'mûl feraceler iktisâsıyla ve gaz ve ince yaşmak ile açık saçık gezmekte oldukları meşhûd olup bu ise mugayir-i âdâb-ı iffet olarak caiz olmayacağından ba'demâ hiçbir kadının gerek araba içinde olsun ve gerek mahal-i sairede bulunsun o misellu elbise-i sakile ve nâmünasibe giyip ve gaz ve ince yaşmak tutup suret-i serbesti ve bi-edebide geşt-gûzar etmemesi ve edecek olduğu halde velilerine ve mensup oldukları mahallere haber verilerek te'dib olunması” (Konca, 2017: 66)

Toplumun değişmekte olan yüzüyle büyük bir tezat oluşturan bu tarz yasakların artık kadınlar için alışılmış bir rutine döndüğü gözlemlenmektedir. Toplum muhafazakâr kesim ve ilerici kesim olmak üzere ikiye bölünmeye başlamış ve bu gidişat muhafazakâr kesimin hiç de hoşuna gitmeyen sonuçlar doğurmaya başlamıştır. Özellikle II. Mahmut döneminde reform adına atılan adımlar muhafazakâr kesim tarafından olumsuz tepkilerle karşılanmıştır. İmparatorluk resmi başlığının fes olarak belirlenmesiyle hız kazanan erkek giyiminde batılılaşma tüm halkı sarmışken, hala kadın giyiminde dini değerlerden ve geleneklerden vazgeçilmesini önlemek adına çıkarılan yasaklamaların devamı söz konusudur.

Tanzimat ve Meşrutiyet Fermanları'nın ardından getirilen kurallarla halk ile birlikte kadın kimliğinde de değişimler oluşmaya başlamıştır. Bu değişimler dolayısıyla kadın giyim kuşamıyla ilgili baskıların tamamen ortadan kalkmasa da kısmen azaldığı söylenebilir. Burada yasakların kadınlar üzerinde etkisinin azalmasının, ya da kadın konusunun artık odak noktası olmaktan çıkmasının etkisi olduğu da düşünülebilir. Artık kadınların yakalarının uzunluğu, genişliği, şeritlerin niteliği, padişah ve devlet büyüklerini eskisi kadar ilgilendirmemektedir (Koç ve Koca, 2010). Buna rağmen yine de kadın giyimi konusunda yasaklayıcı fermanlar çıkartıldığı görülmektedir. 1818 tarihli fermanla şöyle buyrulmuştur:

“...Kadınların yerde sürünür uzun yakaları bed renk ve oyma harçlı ferace giyerek açık yaşmaklar ile müşteki kıyafetlerle gezmelerinin men'ine ve bu kıyafetle görülecek kadınların yakalarının kesileceği gibi, kimin eşi ve kızı ve müteallikti ise o kimsenin dahi cezalandırılacağı...” (Koç ve Koca, 2010: 45).

Bu fermanla kadın giyiminin, hal ve tavırlarının aile tarafından da kontrol edilmesi gerektiği mesajı verilmektedir. Henüz evli değilse baba, evliyse koca bu durumun sorumlusu kabul edilmekte, durdurulmaması halinde onların da cezalandırılabileceği mesajı verilmektedir. Bu buyruktan yola çıkılarak kadın kimliğinin hala erkek egemenliğinde şekillendiriliyor ve onlar tarafından kontrol ediliyor olduğu sonucu da çıkarılabilir. 1885 yılında yine kadınlar giyim kuşamları ve hareketlerinde görülen uygunsuzluk dolayısı ile bir fermanla uyarılmaktadır. Bu fermanla Müslüman kadınların uygunsuz kıyafetlerle Beyoğlu'nda gezdikleri ve dışçı, doktor gibi çeşitli bahanelerle bazı

kişilerin evlerine ziyaretler düzenledikleri görüldüğü belirtilir. İslamiyet'in kurallarına uymadığı gerekçesiyle bu gibi hal ve tavırların asla kabul edilmeyeceği de bu yazıya eklenmiştir (Tuğlacı, 1984).

1890 yılında yine bahsi geçen fermanlara benzerlik gösteren bir içeriğe sahip yeni bir ferman çıkarılmıştır. Bu fermanla yasaklanan giysilerin giyilmesi halinde yalnızca giyen kişinin değil kocasının da nezarete atılacağı ve akabinde iletişim organlarının da kullanılarak tüm halka ifşa edileceği ile ilgili korkutucu bir unsur eklenmiştir.

“Mukadderat-ı İslamiyenin çarşısı ve sokaklarında açık saçık ve uygunsuz kıyafetlerle gezmeleri yasaklandığı ve bunun daha önce belirtilmiş olmasına rağmen iş bu Ramazan-ı şerifte Müslümanların bir kısmının kendilerine yakışmayacak hal ve şekilde ferace ve yaşmakla görülmeye başladıkları bazı kişilerce bildirilmiştir. Bu konuda dikkatli olunması ve bu giysilerin sokaklarda giyilmemesi ve giymekte ısrar edenlerin ve bunların kocalarının Zaptiye nezaretine atılacağı ve gazetelerde ilan edileceği...” (Koç ve Koca, 2010: 45).

II. Abdülhamit 18. yüzyıldan bu yana yasaklamalarla kısıtlanıp geleneksel haline döndürülmeye çalışılan feracelerin çok değiştiğinden ve bu yasakların değişimi engelleyecek bir niteliğe sahip olmadığından hareket ederek 1889 yılında tesettüre uygun olmadığı gerekçesiyle ferace kullanımını yasaklamıştır. Osmanlı'da ilk defa 1872 yılında Abdülatif Suphi Paşa'nın karısının üzerinde görünen çarşaf feracenin yerine tercih edilecek yeni giysi formu olduğu düşünülerek tüm kadınlara çarşaf giyme zorunluluğu getirilmiştir (Tezcan, 1995).

Resim 3.'te orta tabakaya mensup bir genç kadının ev dışında, kapı önünde çekilmiş bir fotoğrafı görülebilmektedir. Fotoğraf Pascal Sébah tarafından çekilmiştir. Bir parçası baştan bele kadar, diğeri de belden etek ucuna kadar örten iki parçalı ipek çarşaf; genç kadının yüzü hariç tüm bedenini kapatmıştır. Öyle ki elleri ve ayakları dâhil görülememektedir.

Resim 3. Orta Tabakadan Genç bir Kadın Sokak Kıyafetiyle, Sébah&Joallier (Özendes, 2004)

Figure 3. A Young Middle-Class Woman in Street Clothes, Sébah&Joallier

Kadınların bu giysiyi kolaylıkla benimseyip giymeleri Batılı formlarda oluşturulmuş kabarık kollu dik yakalı giysiler ile feracelerin kullanılmamasına bağlanabilir. Çarşaf bu tarz elbiselerin rahatlıkla giyilmesine olanak sağlamıştır. Leyla Saz, çarşafı şu şekilde anlatır:

"...Kadınlarımızın çoğunu çarşafı görünce şaşım. O kıyafette özenecek hiçbir şey yoktu. Bilakis gümrük hamallarının yuvarladıkları çuvallara benzemek (teşbih kaba düştü ama beis yok, kendim de giymiştim) hoşta gider şey değildi. Hele Cenab-ı Hakkın, görmek için ihsan ettiği gözleri, ağzı ve burnu örtüp, kapatıp görmeyi güçleştirmek, nefes almayı zorlaştırmak katlanılır azaplardan değildi... Çarşafa rağbetin bir sebebi moda ve taklitçilik, diğeri de yüzünü örtüp çarşafa bürününce refikaya, arkadaşına ihtiyaç kalmadan sokağa çıkmak kolaylığı idi. Birkaç sene ferace de, çarşaf da kullanıldı" (Saz, 1958: 13).

Ancak bundan hemen üç yıl sonra 1892'de yine aynı padişah tarafından çarşaf giyiminin yasaklandığı bir ferman daha çıkartılmıştır. Çarşaf kullanımının yasaklandığı ve bu yasak arkasındaki nedenlerin açıklandığı fermanda II. Abdülhamit Başkâtip Süreyya aracılığıyla şöyle buyurur (Tuğlacı, 1984: 69):

"Bugün cuma selâmlığı töreninden sonra teşvikiye'deki silâhhâneyi padişah hazretleri teşrifle oradan saraylarına dönerler iken yolda, tuhaf bir şekilde bellerinden bağlı siyah çarşafı bürünmüş ve yüzlerini de siyah renkte ve gayet ince peçelerle örtmüş bazı kadınlar gözüne ilişmiş, bunların örtünmemiş denilecek halde açık saçık bulunmalarına ve âdeta matem elbisesi giymiş hıristiyan kadınlarına benzemelerine bakılarak birden bire İslam olduklarında tereddüt buyrulmuştur.

İzaha muhtaç olmadığı gibi büyük islâm devletinin ayakta durması, devamı ve yükselmesi kadın ve erkek bütün müslümanların her türlü hal ve hareketlerinde şeriatın yüksek hükümlerine son derece dikkatle uymalarına bağlı olup aksi hal allah esirgesin gerek fertler gerek devlet için maddî ve mânevî sonsuz zararlara sebep olacağından islâm kadınlarının allah'ın emirlerinden bulunan örtünme usul ve kaidelerine fevkalâde dikkat ve itina etmeleri lüzumunu beyana hacet olmadığı, bu çarşafı ise islâm kadınlarınca örtünmeye aslâ uygun ve müsait olmadığı gibi bir maksatla şuraya buraya girmek için bazı münasebetsiz erkekler tarafından da bir fesat ve melânet perdesi olarak kullanılmakta olup hatta geçenlerde bir erkek bu suretle çarşafa bürünerek kadın kıyafetinde silâhlı olarak bir eve girip içerdeki kadının üzerine hücumla çaldığı eşyayı pencereden arkadaşına atarak savuşmuş olduğundan dindarlık ve maslahat bakımından meydanda olan zararlarından ötürü icap edenlere münasip bir şekilde anlatılıp tenbihlerde bulunmak suretiyle kadınların çarşaf giymelerinin yasaklanması padişah emri iktizasındandır. Bu hususta emir, emir sahibinindir. 2 Nisan 1892, Hükümdarın Başkâtibi Süreyya"

Çarşaf kullanımı yasaklandıysa da (Aksoy, 2005). Bu yasağa pek itibar edilmediği daha sonra gündeme getirilen yeni yasaklar ışığında tahmin edilebilir.

Müslüman kadınlara uygulanan bu baskılardan gayrimüslim kadınların etkilenmediği sonucu çıkarılmamalıdır. Zira büyük bir alana yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nda sadece Türkler değil Rumlar, Ruslar, Ermeniler, Yahudiler gibi farklı köklere sahip gayrimüslim halk da yaşamlarını sürdürmektedir. Genel olarak Osmanlı'da

gayrimüslimlerin haklarını koruyan, yaşam şartlarına saygı duyulan bir yapı söz konusu olsa da gayrimüslimler, Müslüman Türk halkından bir adım geride durmak durumundadırlar. Bu da gayrimüslim halkın, Türk halkından gerek hareket gerekse giyim kuşam açısından farklı olması gerekliliğini doğurmaktadır. Yani kökenlerdeki bu farklılık aynı zamanda da görünür kılınmak zorundadır. Bu yüzden gayrimüslim halk, Müslüman Osmanlı bireylerinden farklı görünmeli, aynı zamanda da Osmanlı'nın dini değerlerine ters düşmeyecek şekilde giyinmelidirler. Bu yüzden gayrimüslim halkın ne giyip ne giyemeyeceği her zaman bir sorun olarak görülüp divanda tartışmalara açılmıştır. 16. yüzyılda divandan çıkan hükümlerle hazırlanmış olan bir nizamname bu hususta bütün detayları içermektedir. Bu nizamnamenin hazırlanması sırasında Türklerin gayrimüslimlere olan üstünlüğünün korunmasına özen gösterilmiştir. Bu hükümlerde belirtilen kıyafetler dışında elbise giyemezler ve belirtilen hareketler dışında tavır takınamazlardı zira aksi halde cezalandırılacakları konusunda bilgilendirilmişlerdir.

Sultan III. Selim döneminde bir tek Müslümanların kullanımına açık sarı mest pabuç ve şali feracenin bazı gayrimüslim kadınlar tarafından kullanıldığına şahit olunmuş ve sultan bizzat kendisi şöyle buyurmuştur:

“...Allah için şunun üzerine olasın ve reaya ve patrik karıları şali ferace, sarı mest pabuç ile geziyorlar, onlara dahi tembih edesin rast gelirsem haklarından gelirim. Frenk harbidir gezerler lakin reayaya tembih edesin.” (Taylan, 2014: 198)

Bu kontrol mekanizması yalnızca sokakları kapsamamaktadır. Toplu vakit geçirilen her yer bu yasakların uygulanması için yeterlidir. Hamamlarda dahi bu ayırım gözetilmiştir. Bu ayrıma göre Gayrimüslim halk Müslümanların tersine hamamlarda nalınsız gezmek zorundadır. Bu vesileyle Gayrimüslim ve Müslüman halkın birbirinden ayırt edilmesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Ancak Müslümanların da ayaklarından nalınlarını çıkarmak isteyebilecekleri düşünülerek kural güncellenmiş gayrimüslim halka verilen peştamallara 'alamet-i farika' olarak demirden yapılmış halkalar iliştilmiştir. Bu halkalara ses çıkartmaları adına birer çingirak da takılarak halkın gayrimüslimlerden ayrılması konusu çözüm kazanmıştır (Taylan, 2014).

Gayrimüslim ve Müslüman ayırımının yanı sıra Gayrimüslimler arasında dahi bir ayırım gözetildiği bilinmektedir. 18. yüzyıla kadar ufak değişimlerle çeşitli yasaklamalar çıkarılmıştır. Çıkarılan bu hükümlere göre gayrimüslim kadınların ferace giyip yaşmak kullanmaları uygun bulunmamaktadır. Ermeni kadınlar kırmızı üzerine sarı çizgili bir kumaşı abartıdan uzak bir şekilde başlarına sarmaları yeterlidir. Dış giysisi olarak Fahir ya da Bursa kutnusu adı verilen parlak, süslü bir kumaş kullanılarak yapılmış bir elbise ve çakşır denilen gök mavisi renginde uzun bir şalvar giymek zorundadırlar. Kullanacakları şapka ve ayakkabıları kırmızı olarak belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Rumlar siyah renkte pabuç giyecek, Yahudiler de mavi renk kullanacaktır. Müslüman kadınların giydiği uzun yakalı elbiseyi giymek isterlerse kumaşlarının atlastan veyahut kutnudan yapılmış olması gerekmektedir. (Turan, 2005; Taylan, 2014)

1856-1858 yılları arasında İstanbul'un Fransa elçisi Thouvenel'in yeğeni Durand de Fontmagne, Kırım Savaşı ardından İstanbul hakkında kaleme aldığı izlenimlerinde Doğu kadınların hangi milletten olduğunu anlamak için yüzlerini örtme şekillerine bakmanın yeterli olduğu konusuna değinmiştir. Rum ve Frenk kadınlarının yüzlerinin açık olmasıyla ayırt edilebileceğini belirten Fontmagne Yahudi ve Ermeni kadınlarının da yüzünün yarısını örttükleri, Türk kadınlarının da sadece gözlerinin görüldüğü bilgisiyle bu konuya açıklık getirmiştir (Turan, 2005).

Zaman zaman gayrimüslim kadınlar tarafından bu hükümler çiğnenmiştir. O zamanlarda hemen yeni bir ferman çıkartılır ve gayrimüslim kadınların giymekle yükümlü oldukları giyim kuşam kuralları hatırlatılmıştır. Özellikle yeşil kullanmaları kati suretle yasaklanmıştır. Çünkü yeşil Müslümanlar tarafından peygamber soyundan gelenlerin rengi olarak kabul edildiği için kutsal renktir. 1807 yılında kendilerine tanımlanan giyim kuşamdan farklı talepleri olan gayrimüslim kadınlara hitaben İstanbul kadılığına yazılmış olan fermanla şöyle buyrulur:

“Gayrimüslim kadınlar sarı çedik pabuç giyip siyah renkten başka renkte ferace istememektelermiş. Rum, Ermeni ve Yahudi taifeleri kendilerine alamet olan özel kisvelerini bir zamandan beri değiştirmeye, İslamlara mahsus elbiseleri tercih etmeye, özellikle de kadınların başlarına yeşil sarmaya cesaretlendikleri görülmüştür. Bu mutlaka önlenmeli, suçluları cezalandırılmalıdır. Basmacıların, boyacıların, yemenicilerin, tülbençilerin, kâhya ve ihtiyarlarını, Rum Ermeni Patriklerini, Yahudi hahambaşını ve cemaat başlarını huzuruna çağırıp bundan böyle yeşil boyamamak ve satmamak üzere; gayrimüslim erkek ve kadınları islami takliden giysiler giymelerini, hele hele başlarına yeşil sarmamaları için sıkı tembihte bulunasin” (Sakaoğlu, 1987: 38).

Batılılaşmanın değiştirdiği anlayış dolayısıyla Osmanlı kadını ve Gayrimüslim kadının rollerini değiştirdiği, Müslüman kadınların gayrimüslim kadınların giysilerine özendiği görülmektedir. 1808 yılında çıkarılan bir buyrukta Müslüman kadınların Hıristiyan kadınlardan ayırt edilmesini zorlaştıran, kötü renkli, yakaları yere kadar uzanan, yenleri olması gerekenden daha bol giysilerle, yaşmaksız ve tahrik edici şekillerde gezmelerinin yasaklandığı bilinir (Turan, 2005). Bu noktada gayrimüslim kadınların değil Müslüman kadınların muhatap alındığı ve uyarıldığı görülmektedir. Müslüman kadınların gayrimüslim halka özenip farklı giysiler denemek istemelerinin altında iletişim ve etkileşimin varlığı yadsınamaz. Bütün bunların yanında Müslüman evlerinde çalışan gayrimüslim kadınların ev halkını, giyimi ve davranışlarıyla kötü etkilediği düşüncesi de yasaklamalara neden olmaktadır. 1903 yılında İstanbul'da çıkarılan bir fermanla Müslüman kadınlar Hıristiyan kadınların hal ve giyimine özenmeleri konusunda uyarılırken aynı zamanda gayrimüslim kadınların çalışmasını da engelleyecek bir niteliğe sahiptir. Özellikle Avrupalı Hıristiyan kadınların çocuk bakıcısı olarak Müslüman evlerinde çalışmaları hem işveren konumundaki Müslüman kadınların giyim-kuşam ve hareketlerinde yozlaşma hem de baktıkları çocukların ahlakının bozulması olarak

nitelendirilebilmektedir. Bu da yine önüne geçilmesi gereken bir konu olarak gündeme gelmiş ve bir dizi önlem alınmıştır (Taylan, 2014).

19. yüzyıla girildiğinde modernleşen Osmanlı, batılılarla aralarındaki farkı koruma çabalarını bir nebze de olsa azaltmıştır. Müslüman ve gayrimüslim cemaatler arasında eşitlik ilkesine dayalı bir mücadelenin başlamasına neden olur. Dolayısıyla kılık kıyafet konusu gayrimüslimler için eskisi gibi sorun olarak görülmekten vazgeçilmiştir.

Toplumsal Yaşamda Kadın Kimliğindeki Tartışmalar

Daha önce kadın statüsündeki değişimin, kadınların kendi yaşayışlarını sorgulamaya ve dertlerini, sıkıntılarını dile getirmeye başlamalarıyla kazanıldığından bahsedilmiştir. I. Meşrutiyet'ten sonra 1870'lerde kadınların seslerini duyurmaları için önemli bir araç olarak kullanılan basın-yayın organlarının bu başarıdaki rolü azımsanmayacak kadar büyüktür. Gelişen basın-yayın organlarından kadınlara yönelik çıkartılan yayınların etkilenmemesi imkânsız hale gelmiştir. 1869 yılında 'Terakki-i Muhaderat' adıyla yayımlanan dergi bu konudaki ilk adımdır. Cumhuriyet döneminde sayıları 40'ı bulan dergilerin en bilindik olanı 1895'te yayımlanmaya başlayan ve 1908 yılına kadar yayıma devam edecek olan Hanımlara Mahsus Gazete idi. Bu gazetenin neredeyse tüm yazarları kadındır (Aksoy, 2005). Hanımlara Mahsus Gazete'nin yanı sıra İnsanîyet, İnci, Hanımlar gibi kadınlara özel haber yapan dergilerde de bir artış gözlemlenmektedir (Özdemir, 2003). Bu dergilerde özellikle kadınlar hem yazar hem yönetici olarak görev alıp hem de gönderdikleri mektuplarla kendilerine yer bulmakta ve sorunlarını tartışmaktadırlar. Bahsedilen tartışma ortamının yanı sıra batılı kadınların kıyafetleri ve adab-ı muaşeret kurallarının da bulunduğu bilinmektedir.

Bu vesileyle tüm dünya ile birlikte Osmanlı kadını da dönemin giyim modasından haberdar olmaktadır. Ancak sokakta örtünme gerekliliği kadın giyiminin önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir.

Bu dergilerde tartışılan en önemli konuların başında gelen giyim ve örtünme konusu, bazen mevcut durumu eleştirel bir nitelikte incelerken, bazen de Batılı formların tanıtılarak karşılaştırma yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bu yüzden kıyafet konusunda katılmış yasaklarla şekillenen kadının örtünmesi ortak paydada tartışılan konuların başında gelmektedir. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı - ilk Türk kadın roman yazarı - Fatma Aliye Hanım dikkat çeken söylemleriyle önemli bir yer teşkil etmektedir. İslamın kadını ikinci sınıf vatandaş olarak nitelendirmesinin geçerliliğinin olmadığını tam tersine kadın haklarını koruyan bir yapıya sahip olduğunu sürekli yazılarında vurgular ve aslında kadınların şeriat çerçevesinde yasalar dikkate alındığında vücut hatlarını gizleyen bol bir giysi, saçları örten bir başörtüsü ile kurallara uyabileceğinden bahseder. Yaşmak, ferace, çarşaf ve peçe İslamiyetin emrettiği kavramlar olmadığı halde kadın konusunun İslam adı altında saptırılması ile bu sonuca varıldığı konusunun üzerinde durmaktadır (Karaca, 2011).

Fatma Aliye Hanım'ın bu söylemlerini tepki ile karşılayan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, ona şu sözlerle cevap verme gereği hissetmiştir (Aksoy, 2005):

“...Kısacası kadınların yüzleri belirttiğimiz şekilde istihsanen avret değildir. Bu yüzden örtülmesi lazım gelmeyeceğini biz de kabul ediyoruz. Şer'i şerife göre kadınlar yüzlerini açık bulundurabilecekler. Fakat erkekler onlara iştahlı bir nazarla bakmayacaklar, daha doğrusu kadınların yüzleri konusundaki vazife, yani asıl sakınma vazifesi kadınlara değil erkeklere aittir. Şer'i hüküm böyleyken erkekler ne yazık ki kadınlar kadar iffetli olmadıkları için kadınlar erkeklerden zarar görmemeleri ve kendi menfaatleri gereğince yüzlerini kapatmaya mecbur olmuşlardır.”

Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendinin sözlerinden de anlaşılacağı gibi kadın örtünmesi iki cinsin bir arada durmasından kaynaklanabilecek tehlikeli durumların yaşanmaması adına alınan bir önlemdir. Ancak örtünmenin kadın bedeni üzerine uygulanması Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin sözlerinin tam tersini yani tehlikenin kaynağının aslında kadın olduğunun düşünüldüğünü vurgulamaktadır. İşte bu yüzden aile şerefi, toplum ahlakı gibi değerler; kadının gizlendiği ve bu gizliliğin erkekler tarafından kontrol altında tutulmaya çalışıldığı bir yapıdadır. Başka bir deyişle kadın hayatının ve özgürlüğünün sınırlandırılmasıdır (Berktaş, 2012).

Kadın örtünmesinin psikolojik ve sosyolojik nedenlerinin ilkel çağlara dayandığını ifade eden Murat Aksoy ilkel çağlarda, erkeklerin kadını dişi olarak görmesinden kaynaklı örtünme uygulamalarının tercih edildiğini belirtmektedir. Toplumlar, kadınların sadece cinsel arzuları tatmin etmek için var olduğunu düşündükleri için sosyal vicdan bu durumu engelleyememiş ve kadınları örtmeye yönelmiştir. Bu nedenle, örtünme pratik olarak kadınların sadece dişi olarak görülmesinin sonucu ve nedenidir (Aksoy, 2005).

19. yüzyıl boyunca Osmanlı kadınları feminist söylemlerini dile getirerek basın ve örgütlenmenin gücünü arkalarına alarak, iki farklı koldan haklarını koruma çabası içine girmişlerdir. Kadınların ilk örgütlenme çabaları, çeşitli amaçlarla kurulmuş dernekler aracılığıyla ortaya çıkmıştır. Bazıları sadece yoksul kadınlara veya savaşta olan askerlere yardım etmeyi hedeflerken, diğerleri kadınların karşılaştığı sorunlara köklü çözümler bulmayı ve bu çözümleri hayata geçirmeyi veya kadınları siyasi düşüncelerini ifade ederek toplumsal yaşama katılmaya teşvik etmeyi amaçlamıştır. Her bir dernek kendi özgün misyonu doğrultusunda faaliyet göstermiştir, ancak hepsi kadınların günlük yaşamdaki ve toplumsal yapıdaki rollerini güçlendirmeye çalışmıştır.

1913'de kurulan, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti önemli girişimler yapmış olmasıyla adından söz ettirmiş feminist bir topluluktur. Cemiyet, kadınlar dünyası adlı kadınların sıkıntılarına ve sorunlarına yer veren, bu sorunlara cevap arayan derginin de kurucusudur. İlerleyen zamanlarda kadınların seçme ve seçilme hakkını elde etmelerinde büyük rol oynamıştır. Resim 4'ta cemiyet kurucularının bir fotoğrafı görülebilmektedir. Cemiyet kurucularının arasında çarşaf kullananlarının yanı sıra, modern takımlar giyenler ve hatta şapka kullananlar da mevcuttur. Kimsenin yüzünde peçe yoktur.

Resim 4. Müdafaa-i, Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti Kurucuları (Abadan Unat, 1998: 325)

Figure 4. Picture 4. Founders of Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Community (Abadan Unat, 1998: 325)

Bahsi geçen derginin ışığında büyüyen ve feminist söylemin daha güçlü bir hal aldığı diğer gazete ve dergilerde özellikle kadınların erkeklerle birlikte yaşayabileceği, tesettürün gerekli olup olmadığı, görücü usulü evliliklerin ne derece iyi sonuçlar doğurduğu konularının tartışıldığı birçok yazı ve makale bu dergiler aracılığıyla tüm kadınlara ulaşmaktadır. Gerçek iffet ve erdemın örtünmeden ziyade insanın içinde olduğunu, tesettür yerine ahlak güzelliğinin önemli olduğu yaygınlaşmaya başlamıştır. Artık kadınlar sokaklarda giydikleri kıyafetlere devlet aracılığıyla konulan kurallara, yasaklamalara, şekillendirici ve yönlendirici uygulamalara karşı çıkabilmektedir. Bu konuda Rasime Hanım, ahlak ve dürüstlüğün, kadının eve hapsedilmesi, ev dışında da dikkatle örtünmesinin istenmesiyle değil, aydınlatıcı düşüncelere hizmet ile mümkün olduğunu belirtir (Aksoy, 2005).

Bunun yanında erkeklerin kaleminden de bu doğrultuda bir fikri destekleyen yazıların varlığından bahsedilmiştir. Bu amaçla Şemsettin Sami, 'Kadınlar' adlı bir eser yayımlar ve bu eserde kadınların zekâ ve feraset bakımından erkeklerden farksız olduğunu, hatta bazı durumlarda çok daha hızlı öğrendiklerini belirtir. Tarih boyunca erkeklerin yapmış olduğu keşifler ve icatlarına kadınların da çeşitli hizmetlerle büyük katkılar sağladıkları konusuna da değinmektedir. Akabinde kadınların kendi isimleriyle anılan icat ve keşifler yapamamalarının sebebini toplum baskısıyla eğitimsiz bırakılmalarına ve yeteneklerini geliştirecek ortamın sunulmamasına bağlamaktadır. Toplumsal gelişim ve medeniyet, o ülkede nefes alan her iki cinsiyetin de eğitimle cehaletten kurtulmasıyla mümkündür (Aksoy, 2005).

Özellikle 1860'lardan sonra gelişme gösteren gazete, roman ve oyun gibi kitlesel iletişim organları sosyal alanda önemli bir araç haline gelmiştir ve modernleşme çabalarını topluma yansıtma görevini üstlenmiştir. 19. yüzyıl edebiyatının önemli eserlerinden olan

Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" bu alanda toplumu bilinçlendirmek adına verilen eserlerden biridir. Oyun, görücü usulü evlilikleri tatlı bir üslupla eleştirir ve iyi bir evliliğin hem kadın hem de erkek tarafından istenmesi ile gerçekleştirilebileceği mesajını verir. Şinasi'nin yanı sıra Namık Kemal de pek çok romanında kadının toplumdaki konumuna değinmiş ve zaman zaman bu konumu eleştirerek halka mesaj vermiştir (Budak, 2004).

Toplumun bir kısmı çağdaş ve modern düşüncelerle toplumun tutumunu değiştirmeye çalışırken azımsanmayacak bir kısım gelenekçi tutumlarla değişilmemesi gerekliliğini savunmuştur. İşte bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl, çağdaş bir anlayışın cehaletle savaşına şahit olmuş bir dönem özelliğini taşımaktadır. İstanbul'da yaşayan halk bir taraftan üfürükçüye itibar ederken, eczacıya gitmeyi de ihmal etmezler. Çocuklarını Fransız mürebbiyeler eşliğinde büyüten aileler bir taraftan da onları dergâh ve tarikatlara sokmaktadır. Bu örneklerden hareketle Osmanlı tarihi 19. yüzyılda akılcı ve bağınaz düşüncelerin bir arada olduğu, çağdaş ve gericiliğin iç içe geçtiği bir dönem olma özelliği taşımaktadır (Ortaylı, 2011). Toplumsal cinsiyet yapıları incelendiğinde erkeklerin gelecek ile, kadınların ise gelenek ile temsil edildiği düşünülebilir. Geleneğin korunması adına baskı altında tutulan kadın zamanla batıdan yükselerek Osmanlıda vücut bulmaya başlayan feminist hareket ile güç kazanmaya başlamıştır. Birlik olan kadınların ortak düşüncesi kadınlar için doğru olanın din ya da gelenek ile değil, ulus devletin varlığıyla şekillenecek olmasıdır (Berktay, 2002). Kadınların devlet baskısından uzak bir yaşama ulaşabilmeleri için başlattıkları girişimler 19. Yüzyılın başlarından itibaren kendini hissettirirken Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçinceye kadar bu baskılardan kurtulabildikleri söylenemez. Dönemin kadınları 19. yüzyılın sonlarına doğru hem batıda yükselen feminist hareketle iletişime geçmiş hem de kendi toprakları dâhilinde kadın dernekleri kurarak örgütlenmelerine güç katmaya çalışmışlardır. O döneme kadar çok mümkün görünmemesine rağmen erkeklerle polemiklere girip kendi haklarını savunmuş ve kendilerine eğitim, çalışma, söz söyleme ve aile içinde saygın bir yer hakkı aramışlardır. Kadınlar dünyası dergisinde şöyle bir ifade bulunur:

"Son zamanlarda Osmanlı kadınlığı can sahibi olduğunu, var olduğunu gösterdi. Onun her an iniltiiler içinde kopup gelen sedasını işitiyoruz. 'Biz varız uyanıyoruz, kalkacağız. Yol gösteriniz...' diyor. Bu hareketi kadınlığın bütün tabakalarında müşahade ediyoruz. Artık şimdi yaşayışımızın yanlışlarını bulup ortaya koyuyoruz. Artık iman ettik ki hayatımız iyi bir hayat değildir. Artık kadınlık böyle yaşayamaz. Buna katıyen emin olunuz." (Çakır, 1996: 14)

Ataerkil bir yapıda şekillenmiş önemli bir sorun olan kadın konusunun ve bu konudaki katı kuralların 19. yüzyılda esnetilme çabası; aynı zamanda da gerileme döneminde erkek nüfusundan büyük kayıplar vermiş olan Osmanlı İmparatorluğu için, kadınların sosyal yaşama dâhil edilmesinin kaçınılmaz olduğu düşüncesinden gelmektedir (Gürkan, 1978).

Batılı tarzdaki giyim özellikle İstanbul çevresinde önemli yerlerde olan askeri ve sivil bürokratlar, Batıyla sıkı ilişkileri bulunan, okumuş kesimler arasında yayılmaya başlamıştır. Bu da gayrimüslimlerin yol gösterici olduğu bir moda akımının Müslümanlar

arasında kabul görmesi ve gayrimüslimlerin görünümüne özenme olarak kendini göstermektedir. Dolayısıyla Müslümanlar arasında modanın yayılması ve giyim kuşam konusunda farklı arayışlara gidilmesi gayrimüslimlerin öncülüğünde olmuştur. Bu yüzden 19. yüzyıl, okumuş modern Müslümanlar için yeni bir yaşam biçiminin tanındığı ve uygulamaya çalışıldığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Zaman zaman muhafazakâr kesimin İslam toplumuna yakışmadığı gerekçesiyle gösterdikleri tepkiler üzerine özellikle kadınların giyim kuşamı üzerine düzenlemeler yapılır ve bu düzenlemelerde geleneksel giyim kuşam anlayışından dışarı çıkılmaması gerektiği vurgulanır (Turan, 2005).

Atatürk bundan 15 yıl sonra 30 Ağustos 1925'te Kastamonu'da yaptığı bir konuşmada kadın giyimiyle ilgili:

“Bazı yerlerde başlarını bir kumaş parçası, eşarp ya da öyle bir şeyle örterek yüzlerini ve gözlerini kapatan kadınlar görüyorum; yanlarından bir erkek geçtiği zaman ona arkalarını dönüyor ya da yere oturup kapanıyorlar. Bu davranışın anlamı açıklaması nedir? Beyler, uygar bir ulusun anaları ve kızları böylesine gülünç ve bayağı bir tutum alırlar mı? Bu ulusumuzu küçük düşüren bir durumdur. Derhal düzeltilmesi gerekir” (Arat, 1998: 54).

Atatürk bir başka konuşmasında *“kadın meselesinde cesur olalım. Kuruntuyu bırakalım... açılınsınlar, onların zihinlerini ciddi ilimler ve fen ile süsleyelim. Namusu, bilimsel ve sağlıklı bir şekilde açıklayalım. Şeref ve gurur sahibi olmalarına birinci derecede önem verelim”* (Sarısaman, 1998: 101) demiştir.

Atatürk'ün söylemlerinde peçe, çarşaf geri kalmışlığın sembolü olarak değerlendirilmiş, hür fikirlere sahip kadınların şekil olarak da hürleşmeleri gerektiği vurgulanmıştır. Kadınların erkeklerden saklanmalarının, kaçmalarının gereksiz olduğu önerilerinin yanı sıra, namus ve iffetin peçe ve çarşafı değil kadının öz benliğinde bulunduğu söylenmiştir (Sarısaman, 1998). Atatürk pek çok söyleminde kadın giyim kuşamı konusunda teşvik edici konuşmalarını sürdürmüştür

Kılık kıyafet yönetmeliklerinde yapılan düzenlemeler akabinde kadınlar için peçe ve yaşmak kullanımının yasaklanması şeklinde bir düzenleme yapılması istenmişse de Ankara'nın onayı alınamamış ve kılık kıyafet söylemleri teşvikten öteye gitmemiştir. 1935 yılında gerçekleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi toplantısında çarşafın yasaklanması talep edilmiş ancak onaylanmamıştır (Sarısaman, 1998).

Sonuç

Yapılan bütün bu incelemeler ışığında Osmanlı toplumunda kadının yaşamına müdahale içeren yasakların çoğunlukla dini gerekçelerin öne sürülmesiyle ortaya atıldığı görülmektedir. Kadın giyim kuşamında getirilen yasakların büyük ölçüde örtünme, namusa sahip çıkma, alışlagelenden başka bir forma bürünüp dikkat çekmeme yönünde olması; yöneten konumundaki erkeklerin, kadını örtülerin altına veya dört duvar arasına saklayarak dinin gereklerinin yerine getirileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Bu

sayede kadının görünmez olması ve dolayısıyla etrafında kendisini izleyen kimseyi etkileyememesi amaçlanmaktadır. Bu noktada kadın kavramının edilgen bir yapıya sokulduğu görülmektedir. Berger bu durumu "*erkekler eyler, kadınlarsa görünür... Erkekler kadınlara bakar, kadınlar kendilerini, kendilerine bakılırken seyrederek*" (Berger, 1973: 47) şeklinde ifade etmiştir.

Kadının böylesine edilgen bırakıldığı bir toplumda yöneten rolündeki Osmanlı erkeği her geçen gün kadını daha da gizleyerek başka erkeklerin bakışlarından uzak tuttuğu ve namusunu koruyarak dininin gereklerini yerine getirdiğini düşünmüştür. Hâlbuki sorun erkeklerin düşünce yapısında yatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda sorunun kaynağı araştırılmadan üzeri örtülmeye çalışılmış ve bu sorunun üstü örtülü kalmasına özen gösterilmiştir. Bütün bu yasakların çıkarılmasının altında bu anlayış olduğu düşünülmektedir.

Oysaki bütün bu cinsiyetsizleştirme çalışmalarının da ötesinde kadın örtüler altında da olsa kadındır. Hatta bu örtülerin altında gizlenmiş olduğu için gizemli ve merak uyandırıcı bir obje niteliği taşımaktadır. İşte bu yüzden yasak olan şeye karşı merak duygusunun körüklenmesi kaçınılmazdır. Bu merak duygusu hem erkek hem de kadın için farklı deneyimleri tecrübe etme dürtüsünün kapısını açmaktadır. Burada özgür irade devreye girmektedir. Baskı ve yasaklamalarla özgür iradenin önüne geçmek çok da kolay değildir. Çünkü birinde yasaklarla kısıtlanan bir uygulamaya karşı çıkarak, gizli saklı bir kaçamak heyecanı varken diğerinde günlük rutinin, görülmeye sürekli alışılmış bir doyunluğu söz konusu olmaktadır (Benazus, 2010). Kadınlar açısından bakılırsa belki de karşı cinsi etkilemek için bir göz süzüşü yeterli olabilir. Aynı şekilde bir erkek için masum bir bakış bile çok farklı açılardan yorumlanarak istenmeyen sonuçlarla karşılaşılabilir. Çünkü insanlar psikolojik olarak karşı cinste etkileyici bir iz bırakmak isterler.

18. yüzyıla kadar pek de dışarıyla ilişkisi bulunmayan Osmanlı kadını bu durumu çok da sorgulayacak durumda değildir. Çünkü karşılarında kendi haklarını koruyabileceklerinin, farklı bir yaşam tarzının da yaşanabileceğinin göstergesi olarak nitelendirebilecek bir örnek yoktur. Kadınlar tarafından estetik değerlerin sorgulanıp toplum içinde yer edinme, beğenilme çabası gibi yeni kavramların karşılığının aranması Doğu ve Batı ilişkilerinin sıklaşmasıyla hissedilmeye başlanmıştır. Daha önce de değinildiği gibi kitlesel iletişim yöntemlerinin gelişmesinin de bu değişiklikte büyük bir payı vardır. Çünkü kadın dünyada olan gelişmeleri artık daha kolaylıkla takip edebilir hale gelmiştir. Bu gözlemler kadınlar için bazı şeylerin değişebileceği sinyallerini verse de en ufak bir girişim bile yasaklamalarla engellenmeye çalışılmıştır. Ancak giysi formları ve estetik değerler çok da yasaklarla sınırlandırılabilir bir yapıya sahip değildir. Yasakları delmeden de estetik ve güzel olma, dikkat çekme yöntemleri bulunabilmektedir. Bunun en tipik örneği peçelerin kumaşlarının incilmesi olarak gösterilebilir. Bu peçeler gizlenmekten ziyade adeta güzelliği vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır.

İnsan doğası gereği öngörülen şekilde olmasa da özgür iradesini izleyecek bir yol bulmuş ve yasaklar sadece göstermelik bir baskıdan öteye gidememiştir.

Cumhuriyet döneminin kazanımlarıyla kadının özgürleşme çabaları olumlu bir ortam bulabilmiş olsa da toplumda yerleşmiş olan iffet ve namusu koruma içgüdüğü daha uzun bir süre çarşaf, peçe kullanımının devam etmesine sebep olmuştur.

Kaynakça

Kitaplar

- Abadan Umat, N. (1998). *Söylemden protestoya: Türkiye'de kadın hareketlerinin dönüşümü*. 75 yılda kadınlar ve erkekler. (Ed. A.Berktaş Hacimirzaoğlu). ss. 323-336. Türkiye İş Bankası Yayınları
- Aksoy, M. (2005). *Başörtüsü-türban: batılılaşma-modernleşme, laiklik ve örtünme*, ss. 57-58, 61-64. Kitap Yayınevi.
- Altınay, A. R. (1988). *Onüçüncü asrı Hicride İstanbul'da hayat*, s. 4. Enderun Yayınları
- Arat, Zehra F. (1998). "Kemalizm ve Türk Kadını" , *75 yılda Kadınlar ve Erkekler*, Ed.Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, ss. 51-70.
- Benazus, H. (2010). *Geçmişten günümüze kadınlar kadınlarımız*, ss. 64, 316. Bizim Kitaplar
- Berger, J. (1973). *Ways of Seeing*, p. 47. Penguin Books
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. ss. 31, 73. Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, F. (2002). "Doğu ile Batı'nın Birleştiği yer: Kadın İmgesinin Kurgulanışı", *Modernleşme ve Batıcılık*, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yay, ss. 275-285.
- Berktaş, F. (2012). *Tek tanrılı dinler karşısında kadın: hıristiyanlıkta ve islamiyette kadının statüsü üzerine karşılaştırmalı bir yaklaşım*. ss. 275, 278-279. Metis Yayınları
- Çakır, Serpil (1996). *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Davis, F. (2009). *Osmanlı hanımı: 1718'den 1918'e bir toplumsal tarih*. (Çeviri: B. Tırnakçı). ss. 207-208. Yapı Kredi Yayınları.
- D'ohsson, M. De M. (1970). *18. yüzyıl Türkiye'sinde örf ve adetler*. (Çeviren: Z. Yüksel). ss. 90-91, 103. Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser.
- De Amicis, Edmondo (1993). *İstanbul (1874)*, Çeviren Prof. Dr. Beynun Akyavaş, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Faroqhi, S. (1997). *Osmanlı kültürü ve gündelik yaşam: ortaçağdan yirminci yüzyıla*. (Çevirmen: E. Kılıç). ss. 138-139, 271. Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Germaner, S. (1996). *18. yüzyıl Avrupa resmi*, ss. 59-60. Kabcacı Yayınevi.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk giyim kuşam ve süslenme sözlüğü*. Sümerbank Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2011). *Gelenekten geleceğe*. s. 30. Timaş Yayınları.
- Özendes, E. (1999). *Osmanlı'nın son başkenti İstanbul: geçmişten fotoğraflar*. s. 12. Yem Yayınları
- Özendes, E. (2004). *Sebah ve Joaillier'den Foto Sabah'a: fotoğrafı oryantalizm*. s. 82, Yapı Kredi Yayınları

Sakaoğlu, Necdet (1987). *Osmanlı Giyim Kuşamı ve Elbise-i Osmaniyye, Tarih Toplum*.

Sevin, N. (1990). *Onüç asırlık Türk kıyafet tarihine genel bir bakış*. Kültür Bakanlığı Yayınları

Taylan, N. (2014). *Osmanlı'da yasaklar*. ss. 146, 154, 195-198. Ekim Kitap

Tuğlacı, P. (1984). *Osmanlı döneminde İstanbul kadınları*. ss. 14, 69. Cem Yayınevi

Makaleler

Budak, A. (2004). Osmanlı modernleşmesi ve kadın. *Sivil Toplum Dergisi*. Ekim Aralık, ss. 41–48.

Gürkan, Ü. (1978). Türk kadınının hukuki statüsü ve sorunları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 36(1), 380-396

İpek, S. (2009). “19. yy İstanbul’un saray kadınları için çalışan ünlü terzileri”, 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler IV: İstanbul’da Sanat: Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik, Atatürk Kültür Merkezi, ss. 525-538

Karaca, Ş. (2011). Fatma Aliye Hanım’ın Türk kadın haklarının düşünsel temellerine katkıları. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*. 31(31), 93-110.

Kıranlar, S. (2007). Değişen kadın kimliği üzerine bir inceleme. *Akademik incelemeler*. 2(1), 309-327

Koç, F., Koca, E. (2009), Geleneksel Giysi Tarzlarının Değişimi ve Türk Modasının Oluşumunda İstanbul”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul Bildiriler IV: İstanbul’da Sanat: Mimari, El Sanatı, Resim, Müzik, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi*, ss. 555, 2167-2204

Koç, F., Koca, E. (2010), Osmanlı Kanunlarında Giyim-Kuşam Yasakları. *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 10, ss. 31-50

Sarısamam, S. (1998). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Kadın Kıyafeti Meselesi. *Atatürk Yolu Dergisi*. 6(21), 97-106.

Saz, L. (1958). Bir buçuk asır evvel sarayda kadınlar, *Yeni Tarih Dergisi*. Sayı: 13, Ocak.

Tezcan, H. (1995). *Saray nakkaşhanesinin erken resim programına göre hazırlanmış Türk kumaş ve işlemleri*. s. 350. 9ncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1995).

Turan, N. S. (2005). 16. Yüzyıldan 19. yüzyıl sonuna dek Osmanlı devletinde gayri müslimlerin kılık kıyafetlerine dair düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 239-267

Tezler

Konca, Hande. (2017) *İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde Basında Kadının Örtünme Sorunu*. (Yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

Çevrimiçi Kaynaklar

Bulut, H. (2008). *Fatma Aliye ve Halide Edib Adıvar’la birlikte gündelik hayatın ritimlerine bakış*. Karaburun Bilim Kongresi. s. 3, 04-07.Eylül.2008. https://xa.yimg.com/kq/groups/23114569/1973529667/name/C7_1.pdf

Özdemir, U. (2003). Türkiye’de kadın kıyafetinde modernleşme süreci ve medyanın etkisi: moda, reklam, medya üçgeni. *Köprü dergisi*. s. 84 <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=570>

Başbakanlık Osmanlı Arřivi Belgeleri

BOA, Hatt-ı Hümeyun, nr. 9735, (1204/1789)

BOA, Hattı Hümeyun, nr.9273, (1203/1788)

BOA, 29/Z/1250 (Hicri), Dosya No:319, Gömlek No: 18712, Fon Adı: Hattı Hümeyun